Muži ve válce, válka v mužích

Maskulinity a světové války 20. století v současné kulturní historiografii¹

Rudolf Kučera

„Gender je konstitutivním elementem sociálních vztahů, založeným na vnímaných rozdílech mezi pohlavími, a zároveň primárním způsobem vyjádření mocenských vztahů.“² Tato dnes již klasická definice z pera Joan W. Scottové stála před více než dvaceti lety na počátku zcela nové subdisciplíny genderově reflexivního historického výzkumu, která dnes tvoří svébytný proud nejen v západoevropské a angloamerické historiografii, nýbrž která se v posledních letech začala se zvyšující intenzitou prosazovat i v historiografii české.³

1 Tato studie vznikla v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR č. P410/10/P316.

2 “Gender is a constitutive element of social relationships based on perceived differences between the sexes, and gender is a primary way of signifying relations of power.” (SCOTT, Joan W.: *Gender and the Politics of History*. New York, Columbia University Press 1988, s. 42.) Prvním výrazným impulzem pro historiografické tematizace genderu se stal manifest citované autorky publikovaný o dva roky dříve (TÁŽ: *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. In: *The American Historical Review*, roč. 91, č. 5 (1986), s. 1053–1075).

3 Pro český psané přehledy srv.: NEČASOVÁ, Denisa: *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*. In: *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 5, č. 1 (2008), s. 81–102; TINKOVÁ, Daniela: „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men’s history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEKOVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (ed.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: Sborník příspěvků ze IV. Pardubického bienále*. Pardubice, Univerzita Pardubice 2006, s. 19–32; RATAJOVÁ, Jana: *Gender history jako alternativní koncept dějin*. In: *Tamtéž*, s. 33–40.

Zásadní obrat od studia žen ke studiu genderu, kterým prošla západní historiografie během osmdesátých let 20. století a který se začíná stále více manifestovat i v českém dějepisectví, byl nesen přesvědčením, že základní kategorie genderové analýzy, jimiž jsou maskulinita a feminita, jsou kategoriemi vztahovými. Ani jedna tudíž nemůže existovat bez vztahu k druhé a analýza jejich kulturních konstrukcí a působení není možná bez reflexe jejich vzájemného propojení.

Přestože genderová historiografie tak měla již od počátku v samotné své podstatě zapsán zájem jak o ženy a kulturní kategorie feminity, tak o muže a kategorie maskulinity, převažovaly konkrétní studie s vyhraněným zájmem o analýzu podob feminity.⁴ Česká historiografie genderu je pak na empirické rovině pravděpodobně ještě vyhraněnější. Zatímco v západní Evropě a Spojených státech se s jistým zpožděním historiografie maskulinit přeci jen etablovala a dokázala již předložit poměrně velkou řadu konkrétních studií i menší počet syntetických pokusů,⁵ v českém prostředí tomu tak není a dějiny genderu se i přes jistou reflexi místa mužů a maskulinit v genderově inspirovaných analýzách ve své empirické podobě omezují takřka výhradně na ženské aktérky a s nimi spojenou kulturní konstrukci feminity.

Cílem tohoto textu je proto poskytnout základní přehled využití analytické kategorie maskulinity v německojazyčné a angloamerické historiografii posledních dekad, jakož i výsledků, ke kterým toto využití dospělo, a to zejména v souvislosti s interpretací válečných zkušeností 20. století jako formativních událostí novodobých dějin, které dalekosáhle transformovaly všechny zasažené společnosti. Je to totiž právě fenomén moderní totální války v mužích a mužů v moderních totálních válkách, který tvoří hlavní osu současného historiografického výzkumu maskulinit a na němž tak lze nejlépe demonstrovat potenciál, který tato kategorie přináší.

První světová válka a její důsledky

Zájem o tematiku války lze vysledovat prakticky od samého etablování historického zkoumání maskulinit jako relevantního přístupu kulturních dějin v devadesátých letech uplynulého století. Byla to zejména průlomová studie Joanny Bourkeové *Roztrhání muže*, která stála u zrodu prominentní pozice, již dodnes v rámci dějin

4 Srv. PARR, Joy: Gender History and Historical Practice. In: *The Canadian Historical Review*, roč. 76, č. 3 (1995), s. 366–371; ROPER, Michael – TOSH, John (ed.): *Manful Assertions: Masculinities in Britain since 1800*. London – New York, Routledge 1991; COTT, Nancy F.: *On Men's History and Women's History*. In: CARNES, Mark C. – GRIFFEN, Clyde (ed.): *Meanings for Manhood: Constructions of Masculinity in Victorian America*. Chicago, University of Chicago Press 1990, s. 205–212.

5 Srv. HANISCH, Ernst: *Männlichkeiten: Eine andere Geschichte des 20. Jahrhunderts*. Wien, Böhlau 2005; SCHMALE, Wolfgang: *Geschichte der Männlichkeit in Europa (1450–2000)*. Wien, Böhlau 2003; FRÉVERT, Ute: „Mann und Weib, und Weib und Mann“: *Geschlechter-Differenzen in der Moderne*. München, C. H. Beck 1995.

maskulinit zaujímají témata násilí, válek, zranění a smrti.⁶ Historiografie maskulinit zde přímo navazovala na dřívější práce z dějin žen, které studiem vlivu válek na reorganizaci práce, rodiny a obecně materiálního zabezpečení zdůrazňovaly, že velké válečné konflikty 20. století nebyly zdaleka jen mužskou záležitostí. Raná genderová historiografie kumulovala poznatky o nejrůznějších formách aktivního zapojení žen do válečných konfliktů, sahajících od práce v polních nemocnicích či v nejrůznějších odvětvích válečného průmyslu až po každodenní zajišťování neúplných rodin v podmínkách válečného nedostatku.⁷ Stále více se tak již od poloviny osmdesátých let ukazovalo, že jednotlivé válčící státy potřebovaly a aktivně zapojovaly do svého válečného úsilí jak ženy, tak muže. Genderově diferencované úkoly, které jim pak připisovaly, však výrazně přispívaly k reformulaci nejen kategorií feminity, ale rovněž i maskulinity.

Velké válečné konflikty 20. století tak byly zkoumány jako události, jež zásadním způsobem měnily zaběhlý genderový řád.⁸ Historiografie propojující analytickou kategorii maskulinity s dějinami první světové války zkoumala, jak masivní odvozy mužů na frontu, válečné zásahy do regulace práce, volného času a sexuality, charakteristické pro totální vedení války, vyvolávaly nové definice toho, jak má vypadat normativně chápáná „ženskost“ i „mužnost“. Výmluvným příkladem zde může být oblast militarizované sexuality, kde státem striktně uplatňovaná politika těla často stigmatizovala ženy udržující sexuální kontakty s nepřitelem jako zrádkyně vlastního národa, zatímco obdobné chování mužů bylo bez ohledu na konkrétní válčící stát tolerováno, nezdídko i podporováno.⁹ Dominantní metaforika národního těla rozdělila společnosti na muže, kteří měli za úkol imaginární tělo chránit proti vnějšímu nepříteli, a ženy, které se měly starat o jeho vnitřní zdraví. Udržování sexuálních kontaktů s občany nepřátelských států pak bylo vnímáno jako útok na toto „národní zdraví“ v případě žen, v případě mužů však jako projev válečné dominance a úspěchu.¹⁰

6 BOURKE, Joanna: *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain and the Great War*. Chicago, University of Chicago Press 1996.

7 Viz DANIEL, Ute: *Arbeiterfrauen in der Kriegsgesellschaft: Beruf, Familie und Politik im Ersten Weltkrieg*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1989; BRAYBON, Gail: *Women Workers in the First World War: The British Experience*. London, Croom Helm 1981; WOHL, Robert: *The Generation of 1914*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 1979.

8 Ke konceptu genderového řádu jako jednoho z centrálních analytických nástrojů genderové historiografie viz WUNDER, Heide: „*Er ist die Sonn', sie ist der Mond*“: *Frauen in der Frühen Neuzeit*. München, C. H. Beck 1992.

9 Viz HORNE, John – KRAMER, Alan: *German Atrocities 1914: A History of Denial*. New Heaven, Yale University Press 2001; GRAYZEL, Susan: *Women's Identities at War: Gender, Motherhood and Politics in Britain and France during the First World War*. Chapel Hill, University of North Carolina Press 1999, zejména s. 50–85; HARRIS, Ruth: The Child of the Barbarian: Rape, Race and Nationalism in France during the First World War. In: *Past and Present*, roč. 141, č. 4 (1993), s. 170–206.

10 Srv. DOMANSKY, Elisabeth: Militarization and Reproduction in World War I Germany. In: ELEY, Geoff (ed.): *Society, Culture and the State in Germany 1871–1930*. Ann Arbor, University of Michigan Press 1996, s. 427–464.

Zcela nová válečná zkušenost na frontě tak významně ovlivňovala i maskulinní sebeidentifikaci mužů. Bezprostřední setkání s doposud nepoznanou mírou vlastní zranitelnosti, brutalitou masového zabíjení a bezmocí jedince ve válečné mašinerii zásadním způsobem přispělo k redefinici maskulinity, formované frontovým zážitkem, stejně jako každodenní kolektivní prožitek mužské solidarity v armádním společenství.¹¹ Prvotní nadšení a oslavu maskulinního heroismu, spočívajícího na obraně vlasti, domova a rodiny, rychle vystřídala zkušenost bezuzdného frontového zabíjení, které mělo za následek v mnoha případech krizi dosavadní sebeidentifikace a s ní spojené hledání nové podstaty mužské identity.¹² Toto hledání mohlo v určitých případech vést i k velmi subtilní reformulaci performativních praktik spoluvytvářejících válečnou mužskou subjektivitu. Pod vlivem společně sdíleného válečného traumatu se například v řadě případů vytvářela nová forma mužské intimity, manifestující se v rituálních polibcích a gestech mužů vědomých si své cesty na smrt.¹³

Traumatizující frontový zážitek, který zanechal stopy na psychice milionů vojáků, netransformoval však pouze postižená těla a duše, nýbrž i genderový aspekt některých vědeckých diskurzů. Tak například zkušenost s bezpočtem válečných veteránů trpících vážnými duševními poruchami přiměla odbornou psychiatrii revidovat přesvědčení, že určité duševní choroby, jako například hysterie, jsou výlučně ženskou doménou.¹⁴ Na druhé straně se ale ani odborné lékařské vědy nedokázaly úplně vypořádat se změnami mužské subjektivity v důsledku válečného prožitku. Zvýšenou intenzitu domácího násilí v letech po první světové válce lékaři nepřipisovali těmto změnám psychiky mužů, nýbrž – zcela v rámci představ panujících koncem 19. století – přirozené mužské vznětlivosti. Psychicky poznamenaným válečným navrátilcům ani jejich okolí se tak zpravidla nedostalo žádné odborné pomoci, protože jejich potíže nebyly zařaditelné do tehdejšího obrazu maskulinity a nebyly s válkou vůbec spojovány.¹⁵

Vedle vlivu válečného prožitku na proměnu mužské subjektivity v letech 1914 až 1918 přinesla historiografie maskulinit zcela nové poznatky pro interpretaci kolap-

11 Srv. BOURKE, J.: *Dismembering the Male* (viz pozn. 6); MEYER, Jessica: *Man of War: Masculinity and the First World War in Britain*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2009; KIENITZ, Sabine: *Body Damage: War Disability and Constructions of Masculinity in Weimar Germany*. In: HAGEMANN, Karen – SCHÜLER-SPRINGORUM, Stefania (ed.): *Home/Front: The Military, War and Gender in 20th Century Germany*. New York – Oxford, Berg 2002, s. 181–204; COHEN, Deborah: *The War Came Home: Disabled Veterans in Britain and Germany 1914–1939*. Berkeley, University of California Press 2001.

12 Srv. ROPER, Michael: *The Secret Battle: Emotional Survival in the Great War*. Manchester, Manchester University Press 2010.

13 Viz DAS, Santanu: *Kiss Me, Hardy: Intimacy, Gender, and Gesture in First World War Trench Literature*. In: *Modernism/Modernity*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 51–74.

14 Viz LERNER, Paul: *Hysterical Men: War Psychiatry and the Politics of Trauma in Germany 1890–1930*. Ithaca, Cornell University Press 2003.

15 Viz WINGFIELD, Nancy M. – BUCUR, Maria: *Introduction: Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. In: TYTÉŽ (ed.): *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. Bloomington, Indiana University Press 2006, s. 6 n.

su genderového řádu, který první světová válka způsobila a který se podle řady studií stal jedním z určujících faktorů evropského meziválečného vývoje.¹⁶ Všeob-
jímající militarizace každodenního života a bezprostředně zakoušené každodenní
frontové zabíjení, jehož protagonisté a svědci patřili ve velké většině ke generaci,
která ovládla veřejný prostor meziválečné Evropy, stály u zrodu vyhraněného typu
maskulinity poznamenané válečnou zkušeností, která dominovala veřejnému životu
zejména v poraženém Německu.

Průkopnickou roli zde sehrála dvousvazková práce Klause Theweleita *Mušské
fantazie*, publikovaná koncem sedmdesátých let.¹⁷ Theweleit se zaměřil zejména na
léta 1918 až 1923, v nichž řada navrátilců z front první světové války vstupovala do
paramilitárních dobrovolnických jednotek (*Freikorps*) a aktivně se podílela na vlně
německého „bílého teroru“. Na základě analýzy pramenů osobní povahy rekonstru-
oval autor specifické představy členů těchto oddílů o tom, co znamená být „pravým
mužem“, jak je nabyli během své válečné socializace v letech 1914 až 1918, a které
se pak staly hybnou silou jejich angažmá ve zmíněných bojůvkách. Tyto představy
o správném mužství podle něj zahrnovaly citový chlad vůči ženám, chápaným pou-
ze jako nástroj reprodukce, a zároveň otevřenost mužskému kamarádství a z něj
plynoucí solidaritě, která se pod vlivem válečné zkušenosti demonstrovala zejména
v kolektivně administrovaném fyzickém násilí.

Další výzkumy, jež propojovaly specifickou maskulinitu dominující německému
veřejnému prostoru ve dvacátých letech minulého století se zkušeností prohrané
světové války, tento obraz dále rozšířily. George Mosse a další historici se zamě-
řili na různé podoby toho, jak ideál muže coby válkou zoceleného individua, pro
které je v určitých chvílích veřejného i soukromého života legitimní uplatňovat
fyzické násilí, ovládal velkou část německé meziválečné společnosti a přispíval
tak k brutalizaci německého veřejného prostoru, jež vyústila v Hitlerovo převzetí
moci v roce 1933.¹⁸

Pro francouzský případ zase na druhé straně zkoumala zejména Mary L. Robert-
sová, jak mohl totální kolaps genderového řádu ve Francii let 1914 až 1918 ovlivnit

16 Viz CANNING, Kathleen: *Gender History in Practice: Historical Perspectives on Bodies, Class, and Citizenship*. Ithaca – London, Cornell University Press 2006, s. 45 n.

17 Viz THEWELEIT, Klaus: *Männerphantasien*, sv. 1: *Frauen, Fluten, Körper, Geschichte*; sv. 2: *Männerkörper: Zur Psychoanalyse des weißen Terrors*. Frankfurt/M. – Basel, Stroemfeld/Roter Stern 1977 a 1978. Pro současnou německou recepci Theweleitových prací srv.: REICHARDT, Sven: Klaus Theweleits „Männerphantasien“ – ein Erfolgsbuch der 1970er-Jahre. In: *Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History*, roč. 3, č. 3 (2006), s. 401–421 (viz také <http://www.zeithistorische-forschungen.de/16126041-Reichardt-3-2006>).

18 Srv. MOSSE, George L.: *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. New York – Oxford, Oxford University Press 1990; SHOWALTER, Elaine: *Rivers and Sassoons: The Inscription of Male Gender Anxieties*. In: HIGONNET, Margaret R. – JENSON, Jane – MICHEL, Sonya – COLLINS WEITZ, Margaret (ed.): *Behind the Lines: Gender and the two World Wars*. New Heaven – London, Yale University Press 1987, s. 61–69. Pro případ meziválečného Rakouska viz HEALY, Maureen: *Civilizing the Soldier in Postwar Austria*. In: WINGFIELD, N. M. – BUCUR, M. (ed.): *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*, s. 47–69 (viz pozn. 15).

poválečný pocit krize, který zachvátil francouzskou společnost zejména ve dvacátých letech. Radikální proměna ženských rolí během válečného konfliktu byla podle ní ve Francii vnímána jako největší výzva válečného dědictví a odstartovala debatu, na jejímž konci byla zcela nová podoba společensky přijímaných konceptů feminity. Vedle doposud panujícího středostavovského ideálu ženy jako matky a hospodyně vznikl rovněž obraz moderní ženy, pro kterou byly charakteristické hodnoty ekonomické a do jisté míry i sexuální svobody. Postupné společenské přijetí tohoto modelu mělo pak za následek i částečnou reformulaci ideálu maskulinity, který již nemusel obsahovat komponentu muže jako hlavního zdroje ekonomického příjmu, a tím i autority.¹⁹ Francouzská společnost tak v důsledku první světové války začala pozvolna ztrácet jednu podstatnou složku striktně hierarchizovaného genderového řádu.

Britská zkušenost naproti tomu ukazuje, že ani vyhraná válka nemusela znamenat tak hluboký zásah do genderového řádu. Zatímco ve Francii ve dvacátých letech propukla díky účasti žen ve válečném hospodářství široká debata vedoucí až k částečné proměně stávajícího genderového řádu, ve Velké Británii tomu bylo podle aktuálně dostupných poznatků v řadě ohledů dokonce právě naopak. Válečná léta byla v britském veřejném prostoru interpretována nikoli jako doba, kdy ženy úspěšně převzaly některé tradičně mužské společenské role, nýbrž jako doba chaosu, který musí být překonán návratem k předválečnému stavu. Některé práce publikované v posledních letech naznačují, že britské genderové uspořádání se po roce 1918 spíše vracelo do předválečných časů, kdy všeobecně platilo rozdělení rolí ženy jako matky a pečovatelky a muže jako živitele a ochránce. Diskurz o vztazích mezi muži a ženami formovaly zejména metafory války, které přirovnávaly veškeré konflikty mezi pohlavími k právě prožitým válečným hrůzám a neposkytovaly tak prostor pro artikulaci jakýchkoli požadavků na reformulaci panujícího genderového řádu.²⁰ Silně sexualizovaný obraz válečné zkušenosti tak přiměl většinu Britů hledat poválečný společenský řád v osvědčených předválečných hodnotách genderově oddělených společenských sfér. Jako důkaz může sloužit viditelný útlum, který postihl nejrůznější britská feministická hnutí, tolik vzkvétající před první světovou válkou i během ní.²¹ Hegemonní maskulinita tak v meziválečné Velké Británii pravděpodobně neprošla výraznější změnou a stále zůstávala strukturovaná kolem viktoriánské ideologie genderově oddělených sfér.²²

19 Viz ROBERTS, Mary M.: *Civilization Without Sexes: Reconstructing Gender in Postwar France, 1917–1927*. Chicago, University of Chicago Press 1994.

20 Srv. LAWRENCE, Jon: Forging a Peaceable Kingdom: War, Violence, and Fear of Brutalization in Post-First World War Britain. In: *Journal of Modern History*, roč. 75, č. 3 (2003), s. 557–589.

21 Viz KENT, Susan K.: *Making Peace: The Reconstruction of Gender in Interwar Britain*. Princeton, Princeton University Press 1993.

22 Srv. TOSH, John: *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*. New Heaven, Yale University Press 2007; DAVIDOFF, Leonore – HALL, Catherine: *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780–1850*. London, Routledge 2002.

Různé reformulace hegemonního obrazu maskulinity nehrály však v meziválečné době centrální úlohu pouze z hlediska politické praxe, ale rovněž sociální symboliky a ikonografie. Vhodným příkladem jsou tu zejména nově vzniklé státy střední a východní Evropy, kde se symbolika mužského těla, ať už hrdinského či nevratně poznamenaného válečnými zraněními, v řadě případů stala jedním z konstitutivních momentů poválečného řádu. Genderové zabarvení válečného heroismu a národní oběti, které byly v meziválečné Evropě vyhrazeny zpravidla pouze mužům, přispívalo k sedimentování maskulinity se silnou příměsí ideálu národního hrdiny skládajícího obět na oltář příslušného národa či národního státu. V podobě oslavování nejrozličnějších individuálních hrdinů či celých pluků a armád tak často docházelo k významným posunům v rámci nově se ustavující „demokracie smrti“. Zatímco se do veřejné paměti v rámci nejrozličnějších komemorativních praktik čím dál více zapisovaly ne už oběti z řad šlechty a důstojnického sboru, ale běžného mužstva, ženskému utrpení bylo místo zcela upřeno. Smrt ve válce byla vyhrazena pouze vybraným mužským hrdinům, jejichž strádání a oběť byly právě zejména v nových státech střední a východní Evropy kódovány jako konstitutivní pro samotnou státní existenci.²³

Fašistická hnutí, vyhlazovací válka a poválečná obnova

Zcela nový impulz dostala od historického zkoumání maskulinit i historiografie německé třetí říše a druhé světové války. Sven Reichardt předložil v tomto ohledu první systematickou komparaci praktik paramilitárních bojůvek italských fašistů (*squadre d'azione*) a německých nacistů (*Sturmabteilung – SA*), v níž ukazuje, že pojetí násilí jako legitimního prostředku politického boje bylo v obou organizacích pevně spojeno s převládajícím pojetím maskulinity jejich členů.²⁴ Politické násilí zde bylo chápáno jako chvályhodný atribut „pravého mužství“, jako nedílná komponenta všedního dne, a jeho sdílené uplatňování vůči „zženštilým“ protivníkům sloužilo jako hlavní prostředek utváření kolektivní identity. Reichardt tak na úrovni analýzy konkrétní sociální praxe v jistém smyslu navazuje na starší práci Theweleitovu. Maskulinní subjektivitu postavenou na každodenním násilí jako životním stylu, která dominovala jak mezi italskými squadristy, tak mezi příslušníky německé SA, vidí jako ústřední faktor, jímž si tato hnutí v podmínkách zbrutalizovaného veřejného života obou zemí dokázala zajistit poměrně vysokou společenskou prestiž i příliv nových členů.

Reichardtova kniha podává nejsystematičtější a nejrozsáhlejší analýzu maskulinity radikálně pravicových hnutí meziválečné Evropy, její poznatky je však možno doplnit řadou dalších studií. Výzkumy nacistické politiky těla, zahrnující státní regulaci prostituce nebo potírání sexuálních styků mezi osobami stejného pohlaví

23 Viz WINGFIELD, N. M. – BUCUR, M.: Introduction, s. 10 (viz pozn. 15).

24 REICHARDT, Sven: *Faschistische Kampfbünde: Gewalt und Gemeinschaft im italienischen Squadismus und in der deutschen SA*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2002.

či s příslušníky „podřadných ras“, prohlubují obraz německé společnosti, v níž se právě kódy maskulinity zprvu kultivované v prostředí paramilitárních fanatických bojůvek dále vyvíjely a posléze i prosadily do pozice celospolečenského normativu.²⁵ Všudypřítomná represe, násilí a touha po konzervativním sexuálním řádu dovedeném *ad absurdum* se tak během třicátých let přenesly z prostředí SA do širších vrstev společnosti, aby za druhé světové války zachvátily celou Evropu.

Těmito atributy vybavená maskulinita poté dostala spolu s nacistickou expanzí zcela bezprecedentní prostor pro své další uplatnění. Frontová zkušenost vyhlazovací války rámovala její další prohlubování a násilí a brutalita byly z pozice každodenní praxe povýšeny na atributy hrdinství. V nejvíce hypertrofované verzi je tento posun patrný na historii příslušníků SS, novější výzkumy ale dokazují, že ani wehrmacht jej nebyl zdaleka ušetřen. Ve více než sedmnáctimilionové armádě byla drtivá většina mužů socializována v rámci ústředního hesla „kamarádství“ (*Kameradschaft*), které bylo spoluvytvářeno aktivním podílem na každodenním vraždění. Je známo již dost konkrétních příkladů, kdy byli vojáci odmítající být jen přihlížet vyhlazování vesnic na východní frontě dehonestováni svými spolubojovníky jako zženštilí a kdy bylo popravování civilistů před zraky spolubojovníků chápáno jako doklad mužnosti.²⁶

Lidský rozměr vojáckého, mužného kamarádství tak činil nelidskou stránku totální vyhlazovací války snesitelnější. Specifická socializace v mužském kolektivu, kterou všichni vojáci prošli buď ihned po narukování nebo ještě před ním v rámci některého z výcvikových táborů či nacistických spolků, byla podle současné genderové historiografie hlavní komponentou silného tlaku na konformitu. Věrné vojenské kamarádství znamenalo podílet se na všem, co daná vojenská skupina považovala za správné. Pocit mužnosti a všemocnosti tak neumocňovaly jen vítězné vojenské střety s nepřítelem a hrdinství v zákopech, nýbrž – a možná především – násilné excesy vůči bezbrannému civilnímu obyvatelstvu.

Nebyla to proto pouze nacistická ideologie rasové války, vypjatý antisemitismus či strach z gestapa a válečné justice, nýbrž také hluboce zakořeněné pojetí drsné, násilné a všemocné maskulinity, co přispívalo k unikátní vnitřní soudržnosti německé armády až do posledních měsíců války. Wehrmacht díky tomu nebyl v žádném

25 Viz zejména sborník textů: GELLATELY, Robert – STOLZFUS, Nathan (ed.): *Social Outsiders in Nazi Germany*. Princeton, Princeton University Press 2001; dále srv. VAIZEY, Hester: *Surviving Hitler's War: Family Life in Germany 1939–1948*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan 2010; MAIWALD, Stefan – MISCHLER, Gerd: *Sexualität unter dem Hakenkreuz: Manipulation und Vernichtung der Intimsphäre im NS-Staat*. Hamburg, Europa 1999.

26 Srv. KÜHNE, Thomas: *Kameradschaft: Die Soldaten des nationalsozialistischen Krieges und das 20. Jahrhundert*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2006; HARTMANN, Christian – HÜRTER, Johannes – JUREIT, Ulrike: *Verbrechen der Wehrmacht: Bilanz einer Debatte*. München, C. H. Beck 2005; WETTE, Wolfram (ed.): *Retter im Uniform: Handlungsspielräume im Vernichtungskrieg der Wehrmacht*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 2002.

momentě druhé světové války postižen větším počtem dezercí, vzpour či jiných forem odpírání poslušnosti.²⁷

Poněkud jinak institucionálně zakotvenou, avšak ve svých hlavních konturách stejnou, místy dokonce ještě brutálnější formu nacistické válečné představy mužství nachází historiografie maskulinit v prostředí zajateckých a koncentračních táborů, kde se těla zajatců a vězňů stávala doslova jevištěm specifické verze nacistické válečnické maskulinity. Podobně jako v prostředí meziválečných paramilitárních bojůvek i zde patřil zážitek kolektivně praktikovaného násilí k hlavním konstitutivním i stabilizujícím prvkům mužských společenství.²⁸

Transformace této násilnické, válečné maskulinity hrála poté centrální úlohu i v rekonstrukci evropských společností po roce 1945. Miliony mužů primárně socializovaných ve válečné situaci všudypřítomného násilí a zabíjení bylo nutno převychovat, aby se mohl ustavit nový, mírový řád. Především poválečná německá společnost byla konstituována ve stínu zkušenosti masového vraždění a nevratně poznamenaných mužských těl i duší. Miliony mužů musely být doslova „remaskulinizovány“.²⁹ Jejich drsná maskulinita, založená na válečném prožitku formovaném každodenním násilným chováním, musela být přetvořena do mnohem měkčí podoby strukturované okolo rodinné sféry a spojené s hodnotami materiálního zajišťovatele rodiny, pečujícího otce a milujícího manžela. Jednalo se přitom o unikátní proces, který začal prakticky okamžitě v létě 1945. Ne náhodou byl zejména v Německu návrat frontových vojáků i válečných zajatců tak často metaforizován jako počátek znovuzrození původní rodiny a na ní založeného národa.³⁰

Jak obtížný tento přerod byl, ilustruje nejnověji vynikající práce Svenji Goltermannové *Společnost přežívajících*.³¹ Autorka pomocí pramenů osobní povahy i dokumentů pocházejících z prostředí státního aparátu či psychiatrických klinik poválečného Německa odkrývá, jak hluboce byla válečná zkušenost zapsána v subjektivitě válečných navrátilců a jak obtížné bylo na ni zapomenout. Do značné míry tak vyvrací panující přesvědčení, že po roce 1945 byla válečná zkušenost všeobecně upozaděna ve prospěch demokratického étosu nově založené Spolkové republiky. V každodenních traumatech navrátilců se mužů byly podle ní válečné

27 Srv. KÜHNE, Thomas: Zärtlichkeit und Zynismus: Militärische Vergemeinschaftung 1918–1945. In: BORUTTA, Manuel – VERHEYEN, Nina (ed.): *Die Präsenz der Gefühle: Männlichkeit und Emotion in der Moderne*. Bielefeld, Transcript 2010, s. 179–202.

28 Viz SCHILLING, René: *Kriegshelden: Deutungsmuster heroischer Männlichkeit in Deutschland 1813–1945*. Paderborn, Schöningh 2002.

29 Viz CANNING, K.: *Gender History in Practice*, s. 59 (viz pozn. 16).

30 Srv. BIESS, Frank: Men of Reconstruction – the Reconstruction of Men: Returning POW in East and West Germany 1945–1955. In: HAGEMANN, K. – SCHÜLER-SPRINGORUM, S. (ed.): *Home/Front*, s. 335–358 (viz pozn. 11); HEINEMANN, Elisabeth D.: *What a Difference Does a Husband Make? Women and Marital Status in Nazi and Postwar Germany*. Berkeley, University of California Press 1999; POIGER, Uta: A New “Western” Hero: Reconstructing German Masculinity in the 1950’s. In: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, roč. 24, č. 1 (1998), s. 147–162.

31 GOLTERMANN, Svenja: *Die Gesellschaft der Überlebenden: Deutsche Kriegsheimkehrer und ihre Gewalterfahrungen im Zweiten Weltkrieg*. München, Deutsche Verlags-Anstalt 2009.

prožitky stále bezprostředně přítomny a jejich vytlačování z veřejného prostoru, ba dokonce i z diskurzu dobové psychiatrie, výrazně ztěžovalo poválečnou obnovu německé společnosti. Oficiálně proponovaná verze maskulinity strukturovaná okolo jemného a starostlivého manžela a otce tak narážela nejen na nevratně poničená těla, ale i na stejně poničené duše většiny německých mužů. Rapidně narůstající frekvence domácího násilí i selhání odborné psychiatrie, která nebyla schopna dešifrovat proměnu mužské subjektivity, tak v řadě ohledů připomínaly dobu po první světové válce.

Poněkud jiné teze prezentuje historiografie maskulinit pro případ Německé demokratické republiky. Ve společnosti, která se narodila od Spolkové republiky aktivně hlásila k reformulaci feminity ve smyslu většího zapojení žen do sféry placené práce, nebylo podle ní třeba tak velkého úsilí k proměně poválečné maskulinity směrem k muži jako otcovskému opatrovateli a vlídnému přístavu rodiny. Podobně jako jiné státy východního bloku se NDR vyznačovala velkým počtem sňatků v brzkém věku, a tedy i množstvím mladých otců a matek. V kombinaci s oficiální politikou směřující k vyšší zaměstnanosti žen tak docházelo k odlehčení mužské role univerzálního živitele a zároveň s tím se zvyšovala míra volného času. Zapojení mužů do praktického chodu domácnosti se sice nevyvíjelo zcela podle oficiálních proklamací, i přesto však jejich podíl na každodenních domácích pracích generaci od generace stoupal mnohem víc, než tomu bylo ve Spolkové republice.³²

Hlavní místo v těchto domácích úkolech přitom většinou nezaujímal klasická reprodukční práce jako starost o kuchyni, šatník či pořádek v domácnosti, nýbrž péče o děti. Východoněmečtí muži tak mnohem více přicházeli do intenzivního kontaktu se svou rodinou, zejména se svými dětmi, a jejich „remaskulinizace“ proto nenarážela na takové překážky, jako tomu bylo v mladé Spolkové republice.³³ Panující společenské diskurzy i konkrétní sociální praktiky tak přispívaly ke změnám maskulinity, utvářené ve stále větší míře pozitivním vnímáním rodinných hodnot spojených s otcovstvím. Význam starostlivého otcovství v převládajícím obrazu východoněmecké mužnosti dokládají ostatně i některé sociologické průzkumy prováděné v devadesátých letech v obou bývalých německých republikách. Podle nich občané bývalé NDR vnímají ve srovnání se svými protějšky ze SRN retrospektivně své otce jako klidnější, přátelštější a více pečující o rodinu.³⁴

32 Srv. KEISER, Sarina: *Ostdeutsche Frauen zwischen Individualisierung und Re-Traditionalisierung: Ein Generationenvergleich*. Hamburg, Dr. Kovač 1997; TRAPPE, Heike: *Emanzipation oder Zwang? Frauen in der DDR zwischen Beruf, Familie und Sozialpolitik*. Berlin, Akademie 1995.

33 Srv. GYSI, Jutta – MEYER, Dagmar: Leitbild: berufstätige Mutter: DDR-Frauen in Familie, Partnerschaft und Ehe. In: HELWIG, Gisela – NICKEL, Hildegard M. (ed.): *Frauen in Deutschland 1945–1992*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1993, s. 166–191.

34 Viz BRÄHLER, Elmar – RICHTER, Horst-Eberhard: Deutsche Befindlichkeiten im Ost-West-Vergleich. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, řada B, č. 40–41 (1995), s. 13–20; MÜHLBERG, Dietrich: Das Verständnis der Väterlichkeit jenseit der bürgerlichen Mittelschicht. In: [ROHNSTOCK, Katrin (ed.):] *Mütterlichkeit und Väterlichkeit in West und Ost: Dokumentation einer Tagung der Heinrich-Böll-Stiftung vom 4.–5. Februar 1999 in Berlin*. Berlin, Heinrich-Böll-Stiftung 2000, s. 35–42.

V řadě aspektů odlišně probíhal vývoj chápání „mužskosti“ ve společnostech vítězných západních mocností. Nejdále v jeho osvětlování pokročila angloamerická historiografie, jejíž analýzy proměn maskulinit také nejvíce proměnily hlavní historiografické perspektivy.³⁵ Ve Velké Británii vedlo bezprostřední ohrožení hitlerovským Německem k doposud bezprecedentnímu národnímu sjednocení na domácí scéně. Zejména konzervativní vládnoucí kruhy se intenzivně pokoušely překrýt velmi pestrými, sociálně i etnickými stratifikovanou společnost britského impéria unifikujícím narativem patriotismu, jehož podstatnou komponentou byl respekt k paternalistickým vztahům britské středostavovské rodiny, které byly znovu ustaveny v meziválečném období. Novější práce se však stále více přiklánějí k názoru, že tato představa sjednocené Británie tváří v tvář hitlerovskému nebezpečí je spíše mýtem nežli každodenně prožívanou zkušeností britské společnosti první poloviny čtyřicátých let. Zejména Sonya O. Roseová, ale i další historičky a historici, ve svých studiích v poslední době argumentují, že narativ britské jednoty byl za druhé světové války soustředěn pouze na „bílého muže“, odhodlaného složit na frontě dalekosáhlé oběti ve prospěch své vlasti. Zatímco velká část středostavovských Angličanů se s tímto narativem identifikovala, v případě Velšanů, Skotů nebo Irů byla situace již složitější. Početní příslušníci dalších etnik pocházejících z neevropských částí britského impéria pak do tohoto narativu nezapadali vůbec, stejně jako statisíce Židů, kteří byli z obrazu sjednocené britské společnosti často dokonce i aktivně vylučováni.³⁶ Konzervativní představa správného britského mužství, založená na silné sociální a etnické exkluzi, tak nedoznala výrazných změn ani během největšího konfliktu 20. století, kdy celou britskou společnost ovládla všudypřítomná rétorika absolutní jednoty.³⁷

Podobně exkluzivní zůstala i hegemonní maskulinita panující během druhé světové války ve Spojených státech. Zatímco v časech hospodářské deprese americká vláda usilovně investovala do nejrůznějších vzdělávacích a rekvalifikačních programů, které pozvolna obohacovaly tehdejší obraz „správného muže“ o komponentu vzdělání a profesní flexibility, válečná reformulace maskulinity se soustředila pouze na militarizaci mužských těl. Ideál mužství byl kodifikován odvodními komisemi a odbornými lékaři, kteří určovali, kdo je schopný patriotické služby v armádě, a tím i splnění hlavní mužské role. Předobraz fyzicky zdatného muže schopného náročné armádní služby či připraveného přebírat některé úkoly bojujících v záze-
mí poté stvořil obraz takřka nezranitelného mužského těla. Tento ideál však byl

35 První syntetické pokusy zachytit historické proměny moderní americké maskulinity můžeme sledovat již v první polovině 90. let (viz ROTUNDO, Anthony E.: *American Manhood: Transformations in Masculinity from the Revolution to the Modern Era*. New York, Basic Books 1993; KIMMEL, Michael: *Manhood in America: A Cultural History*. New York, Free Press 1996).

36 ROSE, Sonya O.: *Which People's War? National Identity and Citizenship in Wartime Britain 1939–1945*. Oxford, Oxford University Press 2003, zejména s. 151–196.

37 Srv. FRANCIS, Martin: Domesticating the Male? Recent Research on Nineteenth and Twentieth Century British Masculinity. In: *Historical Journal*, roč. 45, č. 3 (2002), s. 637–652; WARD, Paul: *Britishness since 1870*. London, Routledge 2004, s. 37–54.

v ostrém nesouladu s každodenní válečnou praxí, která tisíce těchto nezranitelných těl znetvořovala či rovnou usmrcovala. Americká vojenská správa proto poměrně důsledně po celou dobu války dbala o to, aby byly z veřejného prostoru vyloučeny jakékoli reprezentace raněných či jinak trpících mužů. Americká kinematografie, výtvarné umění, válečné plakáty či zpravodajství tak byly plné bojujících mužů, kteří hrdinsky brání svou vlast, velmi pečlivě však byly zbavovány jakýchkoli nárazek na možné důsledky, které z tohoto boje plynuly.³⁸ Muži byli ve Spojených státech první poloviny čtyřicátých let definováni pouze svým tělem, které dávali plně k dispozici vojenským cílům svého státu. Jakékoli další komponenty, které se do obrazu hegemonní americké maskulinity začaly zapisovat v letech před válkou, byly upozaděny.

Přestože americká společnost nebyla nucena po válce projít rozsáhlou rekonstrukcí jako evropské státy, byl i její poválečný vývoj do značné míry ovlivněn bezprecedentní válečnou zkušeností. Poválečné „vzpamatovávání“ a hledání nového řádu v podmínkách nastartovaného ekonomického růstu s sebou neslo další dalekosáhlou proměnu panujících představ, co to znamená být řádným mužem, které poté zpětně dynamizovaly řadu aspektů amerického vývoje po druhé světové válce.

Již rané studie vznikající v devadesátých letech dávaly do souvislosti vlny nejrozličnějších panik a fobií, které zachvátily americkou poválečnou společnost, s prvními náznaky změny středostavovské maskulinity. Mccarthistické kampaně proti „vnitřním nepřítelům“ i agresivní homofobie v padesátých letech často využívaly takřka totožný jazyk stigmatizující své objekty jako zženštilé, slabé, přesto však nebezpečné pro znovu se ustavující společenský řád. Zejména ostré výpady proti homosexuálům přitom sloužily jako způsob, jak v opisech mluvit o něčem, co nebylo lehké vyslovit přímo. Neustálé prezentování homosexuálů jako opaku preferovaného ideálu mužství tak spíše než jakékoli nebezpečí pro zavedený genderový řád americké společnosti vyjadřovalo obavy spojené s úpadkem hegemonní maskulinity americké střední vrstvy.³⁹

Přestože jsou padesátá léta v dějinách Spojených států často stereotypizována jako éra klidu rodinného krbu a poválečného ekonomického boomu, nastaly podle některých autorů již v této době výrazné posuny, které měnily postavení mnoha mužů ve společnosti i v rodině. Postupující mechanizace domácích prací, nárůst volného času žen i jejich pozvolné, neustále se však zvyšující zapojování do sféry placené práce ohrožovaly v řadě rodin pozici muže jako univerzálního živitele a autority. Vypjatá maskuliní rétorika, která rámovala agresivní výpady na adresu domnělých sympatizantů komunismu či homosexuálů, tak nebyla náhodná a odrážela právě tyto nové strachy řady amerických středostavovských mužů, kteří ztráceli ve svých soukromých životech dosavadní jistoty.⁴⁰

38 Viz JARVIS, Christina S.: *Male Body at War: American Masculinity during World War II*. Dekalb, University of Northern Illinois Press 2004.

39 Viz EPSTEIN, Barbara: Anti-Communism, Homophobia, and the Construction of Masculinity in the Postwar U.S. In: *Critical Sociology*, roč. 20, č. 3 (1994), s. 21–44.

40 Tamtéž; viz také CUORDILEONE, Kyle A.: „Politics in Age of Anxiety”: Cold War Political Culture and the Crisis in American Masculinity 1949–1960. In: *Journal of American History*,

Během padesátých let tak o sobě již dávaly vědět zdroje pozdější krize americké maskulinity, kterou pak mnozí pozorovatelé spatřovali v sociálních a kulturních nepokojích druhé poloviny šedesátých let. James Gilbert v asi nejlepší práci k tomuto tématu analyzoval, kolik různých kulturních symbolů definovalo americkou hegemonní maskulinitu padesátých let. Pod konformní slupkou mužů v šedých flanelových oblecích se v diskurzu „správného mužství“ otevíraly prostory pro muže-umělce, muže-vědce, ale i pro muže jako sexuálně frustrované individuum neschopné dostát společenskému očekávání atraktivního dandyho v mládí a spolehlivého zaopatřovatele ve věku pokročilejším. Všechny tyto komponenty podle Gilberta oslabovaly hegemonní maskulinitu orientovanou na výdělečnou práci a na rodinnou autoritu a byly příčinou řady osobních krizí a nejistot, manifestujících se často právě v hledání vnějších nepřátel a v přimknutí k nenávisným ideologickým kampaním.⁴¹

Poválečné období se tak i v nejnovějších syntézách amerických dějin jeví jako mnohem rozporuplnější éra. Podobně jako tomu bylo ve Francii dvacátých let, i ve Spojených státech druhé poloviny let čtyřicátých a v letech padesátých byly položeny základy pro redefinování tehdy platného konzervativního genderového řádu. V americké společnosti propukl tento proces v plné síle v druhé polovině šedesátých let, kdy ji však už formovaly generace a zkušenosti, které nebyly natolik zásadně ovlivněny traumatem světové války, což byl ostatně i případ řady společností v západní Evropě.⁴²

Závěrem

Západoevropská a americká historiografie maskulinit během posledních dekad předložily řadu nepřehlédnutelných studií, které radikálním způsobem proměňují chápání formativních válečných konfliktů 20. století i následného poválečného vývoje. Značná tematická i metodologická pluralita přitom umožňuje postihnout velmi rozdílné mechanismy konstruování a působení moderních maskulinit. Zatímco některé studie se zabývají těmito fenomény v úzkém propojení s transformací ženských rolí a kulturních obsahů feminity, jiné se zaměřují na vznik a proměny maskulinit v institucionálních prostředích, kde ženy téměř vůbec nefigurují, jako například ve fašistických a nacistických paramilitárních bojůvkách či v kolektivitách velkých armád střetávajících se na frontách obou světových válek.

Většině studií je ovšem, ať už implicitně či explicitně, vlastní teoretický koncept „hegemonní maskulinity“, rozvíjený již od první poloviny devadesátých let zejména

roč. 87, č. 2 (2000), s. 515–545.

41 GILBERT, James: *Men in the Middle: Searching for Masculinity in the 1950s*. Chicago, University of Chicago Press 2005.

42 Srv. např. BOYER, Paul S.: *Promises to Keep: The United States since World War II*. Boston, Houghton 2005.

v sociologii.⁴³ Hegemonní maskulinita je v tomto pojetí taková představa „mužství“, která získá v daném časovém kontextu formu závazného ideálu a má tak potenciál diskreditovat veškeré kulturní atributy, které neobsahuje. Ty sice jako takové zcela nezanikají, je jim však odepřen přístup do veřejného prostoru, který je ovládán reprezentacemi dominujícího, hegemonního obrazu maskulinity. Historické studium maskulinit se pak zabývá právě analýzou mechanismů, jimiž je hegemonní maskulinita v daném období a sociálním prostředí konstruována a jejichž prostřednictvím si získává dominantní pozici. Do zorného pole bádání se tak dostávají jak alternativní koncepty mužství, které jsou jeho hegemonní formou potlačovány, tak i ženské aktérky a koncepty feminity, které často sloužily jako negativní fólie k vymezení různých typů maskulinit.

Genderově zaměřené historické bádání v západní Evropě a Spojených státech za posledních zhruba dvacet let dospělo k sérii výsledků, které výrazně obohatily soudobou kulturní historii a značně pozměnily dosavadní chápání válečných konfliktů ve 20. století i jejich následků. Málomterá studie zabývající se těmito tématy dnes může tyto poznatky nechat stranou. Historiografie maskulinit se tak stala autonomní, v rámci širšího historiografického pole západní Evropy a Spojených států relevantní disciplínou. Do jaké míry a v jaké podobě bude tento její vzestup sloužit jako inspirace pro českou historiografii, zůstává otevřenou otázkou.

43 Srv. např. BÖHNISCH, Lothar: *Männliche Sozialisation: Eine Einführung*. Weinheim, Juventa 2004; CONNELL, R. W.: The Big Picture: Masculinities in Recent World History. In: *Theory and Society*, roč. 22, č. 5 (1993), s. 507–544. Connell svůj koncept hegemonní maskulinity rozvíjel prakticky po celá 90. léta i po roce 2000. K novějšímu, stále velmi vlivnému syntetickému pojetí dospěl v monografii *Masculinities* (Cambridge, Polity Press 2005).